

OMEZENÍ ODÚMRTI A VDOVSKÁ TŘETINA V STARÉM ČESKÉM MĚSTSKÉM PRÁVU*

† Antonín Haas

Mezi hmotnými výhodami, které dostávala hned od svého počátku česká města a městečka, a to jak královská, tak i poddanská, zaujímá přední místo osvobození od tzv. odúmrťe a právo volného odkazu. Lze říci, že vedle udělování trhů výročních a týdenních se objevují tyto výsady v městských privilegích nejčastěji. Měšťané měli prvořadý zájem na odstranění odúmrtních práv vrchnosti, a proto nelitovali ani peněžitých a jiných hmotných obětí, jen aby byli zbaveni tohoto tak značného a tíživého omezení ve volném nakládání a odkazování majetku.

Podle J. Čelakovského¹ "odúmrť" (německy "andersterben"² nebo "anerstorben"³) čili statkem odumřelým neb bezdědičným nazýváme pozůstalou majetnost někoho, jenž bez posledního pořízení ze světa sešel, dědicův po sobě nezanechav". Je tedy osvobození od odúmrťi vlastně rozšíření okruhu příbuzných, na něž přechází dědictví; zákonné dědické právo se rozšiřuje, jako např. když místo do druhého mohou dědit příbuzní až do čtvrtého nebo ještě dalšího kolena. Právo svobodného odkazu je pak další omezení práva odúmrtního. Vedle dědění ze zákona se dává navíc právo v určitém rozsahu testovat; ovšem nepoužije-li se v konkrétním případě tohoto práva, spadá věc odúmrťi na vrchnost. Nárok vrchnosti vyvěral patrně z pronikání feudálů do někdejších práv občiny⁴, u panovníka ze skutečnosti, že tento byl pokládán za majitele veškeré neosazené půdy a tím i všech odumřelých statků. Právo na odúmrť v nejzazším případě, kdy není vůbec žádných oprávněných a zákonem nebo jinými ustanoveními určených dědiců, se stává panovníkovým regálem.⁵

*) S hlubokou vděčností vzpomínám předčasně zesnulého Dr. Vl. P r o c h á z k y CSc., který obětavě přečetl moji práci a na četných místech ji doplnil i opravil. Problematiky, související s touto mojí studií, se dotkl několikrát ve velké knize "Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století", Praha 1963.

¹ J. Č e l a k o v s k ý , Právo odúmrtné k statkům zpupným v Čechách (v Praze 1882), str.1.

² Codex iuris municipalis IV-1. Privilegia nekrálovských měst českých .z let 1232-1452 (v Praze 1954; dále jen CIM IV-1), č.89.

³ Tamže, č.171.

⁴ J. K e j ř - Vl. P r o c h á z k a , Právněhistorické glosy k dějinám venkovského lidu v Čechách v době předhusitské (Právněhistorické studie V., Praha 1959), str.307.

⁵ T. S a t u r n í k , Přehled dějin soukromého práva ve střední Evropě (v Praze 1945), str.197.

Je pochopitelné, že proti tomuto zeměpánovu právu se postavila vznikající a stále více sílící stavovská společnost. Každý její člen buď sám, nebo kterýkoliv příslušník jeho rodiny, mohl být kdykoliv citelně zasažen právy, která měl panovník na základě odúmrtního zřízení. Panská obec se bránila všemi možnými prostředky a způsoby. Na králích byly vyprošovány mocné listy, které dovolovaly, aby určitá osoba, nebude-li mít dědiců, mohla svůj movitý i nemovitý majetek dát nebo odkázat, komu chce.⁶ Jinou cestu úniku umožňovaly takřka spolky nebo sstupy, tj. jednota majetku, v kterou vcházeli zvláštním právním aktem vlastníci svobodných statků, a to jak příbuzní, tak i nepříbuzní.⁷ Témuž cíli sloužily i tzv. zápisy dluhem (s místem i bez místa); byly založeny na fingovaných dlužních částkách, pojištěných na nemovitém majetku.⁸

Za husitských válek zemský i dvorský soud nešly a zemské i dvorské desky byly zavřeny. Tím byla zastavena také odúmrtní agenda a odúmrťe samy nemohly spadat na českého krále a jeho komoru. Když byl Zikmund uznán za českého krále, nepodařilo se sice stavům vymoci na něm slib, že se zásadně vzdá odúmrtních nároků, ale tehdejší hmotné poměry byly silnější nežli panovníkova vůle. Za krále Ladislava, kdy veřejné úřady působily již zase v plné šíři, byly všechny odúmrťe starší tří let a 18 týdnů prohlášeny za neplatné a tím vlastně pro panovníka a jeho pokladnu ztraceny.⁹

Tak byly posíleny snahy českých feudálů, aby každý příslušník stavovské společnosti mohl o svém majetku zcela volně a svobodně rozhodovat. Stavovská obec dosáhla r. 1497 konečně svého cíle, když slabý král Vladislav II. v rámci udělených stavovských svobod odpustil všechny odúmrťe, a to výslovně pro pány, rytíře a ty měšťany královských měst, kteří drželi svobodné statky v deskách zemských zapsané.¹⁰

V té době odúmrť však neměla již té ceny jako v dřívějších dobách. Okruh oprávněných dědiců se stále šířil, mizel rozdíl mezi mužskými a ženskými dědici a k dědictví byli oprávněni i dílní a nepokrevní příbuzní. Obnovené zřízení zemské výslovně odstranilo rozdíl mezi dílnými a oddělenými pokrevními příbuznými i zavedlo svobodu kšaftovat; tím vlastně potvrdilo a rozšířilo výhody, jež získala šlechta na konci

⁶ J. K a l o u s e k , O staročeském právě dědickém a královském právě odúmrtním na statcích svobodných v Čechách i v Moravě (Rozpravy České akademie. Třída I. Ročník III. Číslo 1. V Praze 1894), str.28.

⁷ Tamže, str.22. - V. V a n ě ě k , Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945 (Druhé, přepracované vydání. Praha 1970), str.108.

⁸ K a l o u s e k , str.29. - V a n ě ě k , str.198.

⁹ K a l o u s e k , str.32-33. - V a n ě ě k , str.197.

¹⁰ K a l o u s e k , str.38. - V a n ě ě k , str.197.

15. stol.¹¹ Hospodářské i společenské poměry prokázaly tak neudržitelnost starých právních institucí, kdysi významných, ale za změněných podmínek bezcenných a neudržitelných.

Stejný patrimoniální poměr jako mezi panovníkem a stavovskou obcí vládl i mezi feudály a jejich poddanými. Vzrůst a upevňování pozemkových vrchností za raného feudalismu způsobil, že odúmrtě poddaných začaly být přiznávány pozemkovým pánům, a to zvláště v těch případech, kdy šlo o nemovitý majetek vůbec.¹² Ale i zde instituce, prospěšná s počátku feudálům, obracela se brzy proti nim. Poddaní, ať na vesnicích nebo v městech a městečkách, neměli jistotu, zdali právě podle odúmrtního práva nepřipadne jejich majetek po jejich smrti vrchnosti, a proto nehosподаřili, jak by nejlépe mohli.

Velmi pěkně vystihuje tuto náladu privilegium Viléma z Pernštejna z 15. srpna 1509 pro Pardubice¹³: vrchnost se touto listinou vzdává odúmrtního práva, aby poddaní "tím lépe nyní i potomně kruntý své v témž městě našem Pardubicích mohli zlepšiti a opatrovati a živnost na nich vésti". A podobným způsobem odůvodnila dne 5. června 1513 Kateřina z Kolovrat svoji milost, když udělila měšťanům Lysé nad Labem právo svobodného odkazu¹⁴: poddaní neví, "komu se jich statek po jich smrti dostati má, a tuhdy nepřilejí živností svých hleděti ani kruntu upravovati. Protož abych je z takového promlívání vyvedla a k pilnosti větší přivedla, tuto jim milost učiniti chci a tímto listem činím s dobrým rozmyslem". Stejně myšlenky čteme i v jiných privilegiích na svobodné kšaftování¹⁵, přičemž se výslovně poznamenává, že grunt nesmí zůstat bez hospodáře.¹⁶ Byly to tedy čistě hospodářské zájmy vrchnosti, které je vedly k tomu, aby postupně odstraňovaly právo, jež jim v dřívějších dobách přinášelo užitek, ale nyní spíše škodilo. Výnos z panství byl totiž tím větší, čím lépe se dařilo poddaným.

Vrchnost se však zpravidla nevzdala odúmrtního práva zdarma, ale dala si za ně zaplatit slušnou částku na hotových penězích nebo je vyměnila za jinou věc, v tom okamžiku pro ni potřebnou. Zachovala se řada dokladů, zač vrchnosti toto své právo prodaly. Tak Ervěničtí zaplatili r. 1364 30 kop pražských grošů¹⁷ a Třebonští stejnou částku r.

¹¹ Kalousek, str.60. - Vaněček, str.285.

¹² Saturník, str.197.

¹³ Codex iuris municipalis IV-3. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1501-1526) v Praze 1961; dále jen CIM IV-3/, str.759.

¹⁴ Tamže, č.824.

¹⁵ Codex iuris municipalis IV-2. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1453-1500 (v Praze 1960; dále jen CIM IV-2/, č.588.

¹⁶ Např. pro Strakonice z 15.března 1387 (CIM IV-1, č.132), pro Polnou a okolní místa z 1.června 1502 (CIM IV-3, č.671) a pro Lysou nad Labem z 5.června 1513 (tamže, č.824).

¹⁷ CIM IV-1, č.85.

1376.¹⁸ Strakoničtí dali r. 1435 za právo volného odkazu 85 kop stříbrných grošů "ve jméno pocty a koláče".¹⁹ Rychnovské stálo privilegium ze 27. srpna 1487 na svobodné kšaftování 200 uherských zlatých²⁰ a obyvatelé klášterního městečka Police nad Metují museli broumovskému opatovi složit 90 kop míšeňských za to, aby mohli svobodně odkazovat.²¹

Nebyla to však vždy jen jednorázová peněžitá částka, za niž se obyvatelé poddanských měst a městeček vypláceli z odúmrtních povinností. Broumovští měšťané měli svoji vrchnost odškodnit ročním platem 20 kop pražských grošů²² a Jistebničtí byli povinni postoupit kus obecního pozemku k zřízení panských rybníků vedle výplaty 10 kop v hotovosti.²³

Ruku v ruce s odstraňováním odúmrtní kráčel rozvoj práva svobodného odkazu, který nemohl být plně rozvinut dotud, dokud vrchnost užívala odúmrtního práva. Proto obě tyto instituce jsou velmi často upravovány současně v témže privilegiu.

I když stále vzrůstá oprávnění testovat, volný odkaz se řídil nejrozmanitějšími předpisy, jak to odpovídalo tehdejšímu složitým hospodářským poměrům. Toto právo se mohlo vyvinout až po vzniku individuálního vlastnictví.²⁴ Bylo hned od počátku vázáno přísnými nařízeními, v nichž vyznívalo patrně původní složitě rodové vlastnictví. Proto teprve když zmizely rodové svazky a postupem doby se uvolnily také rodinné vztahy, mohlo se výrazněji uplatnit i právo volného odkazu. Vznik a plné rozvíjení této instituce byly podpořeny měrou nikoliv nepatrnou i vznikem měst, protože městský život a tím i městské právo nebyly vázány většinou ani na půdu ani na staré rodové a rodinné svazky, nýbrž se vyznačovaly naopak značnou pohyblivostí, pružností a přizpůsobivostí.²⁵ Městská privilegia a jejich ustanovení jsou proto prvořadým pramenem k studiu vývoje instituce volného odkazu v oblasti městských práv, a to zvláště poddanských, kde právě rozdílnost jejich vrchností způsobila pestrost a mnohotvárnost daného problému.

Nejčastěji se uděluje právo volného odkazu všem obyvatelům, kteří s městem trpí, tj. platí berně, konají ponůcky apod. Tento vývojový stupeň je jasně vyjádřen např. v privilegiu Jana z Vartemberka z 20. ledna 1407 pro Děčín slovy, že mohou odkazovat všichni, "di in di stat

¹⁸ Tamže, č.109.

¹⁹ Tamže, č.249.

²⁰ CIM IV-2, str.530.

²¹ CIM IV-3, č.715.

²² CIM IV-1, č.222.

²³ CIM IV-2, č.478.

²⁴ S a t u r n í k , str.187.

²⁵ V a n ě ě k , str.86, 198.

meteschossen und wachen".²⁶ Později se toto právo rozšiřuje i na podruhy a sousedy obývající na předměstí, jako např. v Rychnově nebo v Hostouni,²⁷ kde privilegiem ze 7. srpna 1497 dala vrchnost právo volného odkazu i mlynářům, kteří sedí u městečka, ačkoliv právě v té době zase naopak Netolickým bylo výslovně řečeno v listině z 2. dubna 1495, že toto právo se nevztahuje na domy a mlýny "vně před městem".²⁸ Ale byl to patrně jen vzácný případ, neboť názor vrchnosti na prospěch města nebo městečka velmi pěkně vyjádřili počáteční páni, když 17. prosince 1508 udělili svým měšťanům i předměšťákům právo volného odkazu, protože město samo "v ohradě své malé jest a nebude-li předměstí lidného u něho, že dobře státi nemůže"; tak se bude moci město zvětšiti a na lidech i na platu pánům svým dědičným růsti a množiti.²⁹ Jak poddanská města tvořila s panstvím jednotný neřílný hospodářský celek, ukazuje privilegium z 12. června 1478, v němž minsterberský vévoda Jindřich výslovně ustanovuje, že právo volného odkazu mohou užívat nejen "allir unsir burgir czu Brawnaw", nýbrž i "allir des landis und weichbildes ken Brawnaw".³⁰

Jak patrně ze zachovaných dokladů, rozšířil se v 15. stol. okruh těch, kteří mohli užívat dobrodiní svobodného odkazu, za městské hradby do předměstí i do městského obvodu a možno říci, že i na celé panství, přičemž stejné právo dostávají všechna sídliště, ať jde o poddanské město a městečko nebo o vesnice. Stačí připomenout v tomto ohledu dvě panství, litomyšlské a rožmberské. Pokud jde o první, obdržela Česká Třebová 22. října 1407 od litomyšlského biskupa Jana V. privilegium na odpuštění odúmrtě i na svobodný odkaz; tato výsada se vztahovala nejen na českotřebovské měšťany, ale i na všechny litomyšlské poddané.³¹ Aby bylo jasné, kdo tuto výsadu obdržel, dal též biskup vyhotovit 4. února 1412 výše připomenutou listinu ještě jednou v doslovném znění, jen s tím rozdílem, že nyní výslovně dal vyjmenovat všechna místa, na něž se udělená milost vztahovala.³² Také jihočeský velmož Oldřich z Rožberka vydal v prvních desetiletích 15. stol. listiny, jimiž se vzdal odúmrtě a zároveň udělil právo volného nakládání se zbožím všem svým poddaným, a to jak měšťanům svých měst a městeček tak i obyvatelům vesnic svých panství.³³

²⁶ CIM IV-1, č.195.

²⁷ CIM IV-2, č.530, 609.

²⁸ Tamže, č.588.

²⁹ CIM IV-3, č.748.

³⁰ CIM IV-2, č.453.

³¹ CIM IV-1, č.202, str.307.

³² Tamže, č.202.

³³ Bl. R y n e š o v á , Listář a listinář Oldřicha z Rožberka. Svazek I. 1418-1437 (v Praze 1929), č.7, 9, 12, 16 a jv. - Srv. též Codex Rosenbergicus (ruk. archívu Národního muzea v Praze, č.278), fol.68v a další.

Další otázka, která souvisí s předchozí a z ní vlastně i vyplývá, zní, která místa obdržela tyto výsady nejdříve, zdali města královská nebo poddanská. Předpokladem a základem, bez něhož by tyto výhody se nemohly udělit, byl veliký inaugurační diplom krále Jana z r. 1311, platný ovšem pouze v oblasti zemského práva, totiž pro šlechtu vyšší a nižší.³⁴ A vskutku také teprve od krále Jana pocházejí nejstarší listiny, vydané měšťanům na svobodný odkaz. Časově nejstarší jsou Hostomice,³⁵ Přimda³⁶ a Stráž u Tachova.³⁷ Hostomické privilegium známe pouze z formulářové sbírky, která vznikla ve čtyřicátých letech 14. stol. na základě skutečně vydaných písemností,³⁸ ostatní dvě pocházejí z r. 1331. Předpokládají už dědické právo příbuzných a navíc dávají právo testovat. První z nich má znění zcela všeobecné, když král dává "eis (tj. pánům z Valdeka, tehdejší hostomické vrchnosti) et civibus eorum dicta bona in toto vel in parte vendendi, obligandi, donandi, legandi, alienandi et, in quacunque personam voluerint, transferendi plenam et liberam facultatem". Naproti tomu v obou dalších privilegiích, slohově navzájem velmi blízkých, omezuje král tuto výsadu již podstatnou měrou, když určuje pouze, že měšťané mohou "res quoque ac bona sua herede non extante amico proximo, quem elegerint, legare". Toto ustanovení odpovídá zmíněné již volební kapitulaci krále Jana z r. 1311, kde bylo řečeno: "Si autem nec filios nec filias habens, et nulla de bonis suis in vita vel in morte dispositione facta decedat, proximiores usque ad quartum consanguineitatis gradum masculini vel feminini sexus heredes in bonis suis omnibus et hereditate succedunt".³⁹

Rozšíření dědického práva na kteréhokoliv z nejbližších příbuzných do čtvrtého kolena, povolené králem Janem při jeho vstupu na český trůn, a jím samým udělené obyvatelům městeček na královské půdě založených, se již nedalo umlčet, naopak v šedesátých letech 14. stol. se ho s úspěchem domohlo nejen Staré Město pražské,⁴⁰ ale dostávají je i města poddanská jako Dobruška⁴¹ a Nové Hrady.⁴² Základního významu pro

³⁴ O tomto privilegiu je obrovská literatura, naposled J. Š u s t a, Král cizinec (České dějiny. Dílu II. část 2. V Praze 1939), str. 153 a násl. a V. Č h a - l o u p e c k ý, Inaugurační diplomy krále Jana z roku 1310 a 1311, ČCH 50 (1947-49), str. 69-102.

³⁵ CIM IV-1, č. 28.

³⁶ Tamže, č. 38.

³⁷ Tamže, č. 39.

³⁸ A. H a a s, Codex epistolaris Johannis, regis Bohemiae (Časopis archivní školy. Ročník XIII.-XIV. V Praze 1939), str. 140-141.

³⁹ K a l o u s e k, str. 13.

⁴⁰ Codex iuris municipalis regni Bohemiae I. Privilegia měst pražských (v Praze 1886 - dále jen CIM I.) č. 87.

⁴¹ CIM IV-1, č. 86.

⁴² Tamže, č. 98.

další vývoj je řada privilegií císaře Karla IV. z 19. září 1372,⁴³ jimiž se práva, uděleného Starému Městu pražskému 4. srpna 1366,⁴⁴ dostává všem královským městům v Čechách. Že tato města kráčela v čele vývoje, dokazuje ostatně i znění listin, jimiž vrchnosti udělují svým městům a městečkům stejné nebo podobné milosti, dovolávající se zvyklostí královských měst; jde o obraty "iuxta approbatam et actenus consuetudinem aliarum civitatum regalium observatam" v novohradském privilegiu ze 6. ledna 1368⁴⁵ nebo "iuxta consuetudinem in civitatibus regalibus hactenus observatam" z privilegia pro Mýto u Rokycan z 23. června 1370.⁴⁶

Lze tedy zatím uzavřít, že rozvoj volného odkazu v oblasti městského práva nastal teprve tehdy, když si i v zemském právu šlechta vymohla na nově přijatém panovníkovi, že rozšířil právo dědické z původního graduálního na systém lineární neboli parentelní, a to až do čtvrtého kolena. Tak se i v českém městském právu objevuje spojený systém lineograduální, charakteristický právě pro české poměry.⁴⁷

České městské právo si však přece podrželo jednu zvláštnost, která k nám přišla ze sousedních zemí. Zatím co v českém zemském právu se mohlo odkazovat až do čtvrtého kolena,⁴⁸ jak je např. výslovně poznamenáno ještě v privilegiu z 29. července 1456 pro Český Krumlov,⁴⁹ přiznává se obyvatelům Jablonného v Podještědí toto právo do pátého kolena.⁵⁰ Bílinská vrchnost rozšířila je 7. září 1366 svým měšťanům dokonce až do sedmého kolena⁵¹ a stejně rozšířenou výsadu obdržela další tři městečka, totiž Jesenice 31. prosince 1409,⁵² Kryry 25. května 1442⁵³ a Maššov 2. září 1444.⁵⁴ Jsou to nepochybně zbytky zvyklostí, přenesených k nám ze sousedních právních oblastí. V saském právu se totiž dědilo zpravidla do šestého kolena a v Bavorsku - pod přímým vlivem kanonického práva - dokonce až do sedmého pokolení.⁵⁵ Všude zde tedy dozní-

⁴³ CIM I., č. 92 - Codex iuris municipalis regni Bohemiae II. Privilegia měst venkovských královských 1225-1419 (v Praze 1895, dále jen CIM II.), č. 455-490.

⁴⁴ Výše pozn. 40.

⁴⁵ CIM IV-1, č. 98.

⁴⁶ Tamže, č. 102. Podobně tamže, č. 140, 159 ajv.

⁴⁷ S a t u r n í k , str. 194.

⁴⁸ Výše.

⁴⁹ CIM IV-2, č. 327.

⁵⁰ CIM IV-1, č. 89, 172.

⁵¹ Tamže, č. 95.

⁵² Tamže, č. 201.

⁵³ Tamže, č. 281.

⁵⁴ Tamže, č. 289.

⁵⁵ R. S c h r ö d e r - E. F. v. K ü n s b e r g , Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte (Sechste verbesserte Auflage. I. Teil. Leipzig 1919, str. 363. - Autoři citují "Lex Bav." 15, 10, kde se uvádí, že se dědí "usque ad septimum gradum" a tamže 5, 20 se praví, že "posterii sui ... usque in septimam propinguitatem".

vají vlivy starých obyčejů, zachycených v listinách, které tehdy, tj. v 1. polovině 15. stol., byly již ztraceny, zatím co od 2. poloviny téhož století se takto rozšířené dědické právo již neobjevuje. I v tomto úseku dochází k vítězství domácích právních zvyklostí nad cizími vlivy.

* * *

Ustanovení, převzaté ze zemského práva českého, že dědit může jen příbuzný do čtvrtého pokolení, nebylo jediné, podle něhož se musel odkazatel řídit. S počátku byly totiž z práva dědit vyloučeny duchovní osoby. Působil tu zajisté zákaz odkazovat mrtvé ruce, který byl jasně vyjádřen v "Maiestas Carolina", vskutku však platil již dříve.⁵⁶ V městech královských lze jej sledovat až do konce vlády krále Jiřího z Poděbrad, jak dokazuje případ Nymburka⁵⁷ i Žatce,⁵⁸ u měst poddanských o něco déle, ale přece vzhledem k jejich značnému počtu celkem zřídka. Toto ustanovení bylo nepochybně obsaženo v onom článku privilegií poddanských měst a městeček, kterým pán města stanoví, že jeho měšťané se řídí právními zvyklostmi, platnými v městech královských.⁵⁹ Když se přesto výslovně objeví, je výrazem zvláštních místních poměrů nebo jiných příčin, o jejichž výklad je potřebí se alespoň pokusit.

Jde především o dvě městečka, patřící téže vrchnosti, a sice Nepomuk a Blovice, původně zboží nepomuckého kláštera, po husitské revoluci zastavené různým královským věřitelům, až nakonec se stala částí šternberského panství Zelená Hora.⁶⁰ Obě městečka dostala přímo od krále na stejný den, totiž 30. května 1465,⁶¹ výsadu na svobodný odkaz, přičemž se jasně stanoví, že duchovní osoby jsou z dědictví vyloučeny. Když po roce udílel Zdeněk ze Šternberka stejnou milost Blovicím,⁶² sloužila mu nepochybně za vzor královská listina z r. 1465, a proto se i do nekrálovského privilegia dostala formule o vynětí duchovních osob z dědických práv.

Vliv královských listin lze vystopovat i u další skupiny tří pri-

⁵⁶ Kalousek, str.28.

⁵⁷ W. W e i z s ä c k e r , Magdeburger Schöffensprüche und Rechtsmitteilungen für den Oberhof Leitmeritz (Stuttgart und Berlin 1943), str.349-350.

⁵⁸ Codex iuris municipalis regni Bohemiae III. Privilegia měst venkovských královských 1420-1526 (v Praze 1948 - dále CIM III./, č.311.

⁵⁹ CIM IV-2, č.372.

⁶⁰ A. S e d l á č e k , Zbytky register králů římských a českých z let 1361-1480 (Historický archiv České akademie, č.39. V Praze 1915/, str.152.

⁶¹ Cim IV-2, č.386, 387.

⁶² Tamže, č.399.

vilegií, vydaných stejným pánem, tj. Vilémem z Pernštejna, pro Kostelec nad Orlicí a okolní města z 22. října 1497,⁶³ pro Choceň s okolím z téhož dne⁶⁴ a pro Týniště nad Orlicí a blízká místa z 30. ledna 1498.⁶⁵ Jde vesměs o lokality, které získal Vilém z Pernštejna od Jindřicha Minsterberského, syna krále Jiřího. A vskutku zmíněné tři listiny jsou nejen po stránce obsahové, nýbrž i slohem závislé na privilegiu Jiříkových synů Viktorina, Jindřicha a Hynka, minsterberských vévod, ze 4. března 1472 pro Poděbrady.⁶⁶ Tak jsme se zase ocitli buď přímo v královské kanceláři nebo v jejím okruhu.

Nejzajímavější je případ Horažďovic. Dne 27. září 1463 uděluje Racek z Kočova svým měšťanům právo volného odkazu, a to podle zvyklostí Starého Města pražského,⁶⁷ ale v dalším horažďovickém privilegiu na stejné svobody, které vydal 21. srpna 1497 Půta z Ryzmburka, se výslovně připomíná, že odkázat lze osobě světské i duchovní.⁶⁸

Od té doby se již v žádném dosud známém privilegiu pro nekrálovská města a městečka nevyklučují duchovní osoby z přijetí dědictví. Patrně se i v tomto případě projevil přímý vliv českého zemského práva. Stylisticky lze všechna omezení dědičného práva pro duchovní osoby uvést na společného jmenovatele, jímž je královská kancelář. Za vzor posloužily nepochybně takřkač. mocné listy, které byly vlastně jistou obdobou výsad na volný odkaz, byly však adresovány jednotlivcům. I v nich se vylučovali duchovní z práva na dědictví.⁶⁹ Když potom v 80tých letech 15. století stavovská obec využila slabosti Vladislava II. a dosáhla konečně, že se král vzdal odúmrtního práva úplně,⁷⁰ zmizelo dříve se vyskytující omezení v dědicově osobě i o dědictví také z městských privilegií.

* * *

Bylo již výše řečeno, že vrchnost se vzdávala odúmrtního práva ve prospěch poddaných a povolovala volnost odkazu bližším i vzdálenějším příbuzným z hmotných důvodů a pro vlastní prospěch. Proto se v příslušných privilegiích tak často připomíná, že grunt se sice může volně

⁶³ Tamže, č. 614.

⁶⁴ Tamže, č. 615.

⁶⁵ Tamže, č. 619.

⁶⁶ Tamže, č. 419.

⁶⁷ Tamže, č. 372.

⁶⁸ Tamže, č. 612.

⁶⁹ K a l o u s e k , str. 28.

⁷⁰ Tamže, str. 35 ad.

odkázat v mezích, daných tehdy běžným právem dědickým, že však nesmí zůstat neosazen, aby z tohoto majetkového převodu nevznikla vrchnostní újma na jejích příjmech.⁷¹ Tento důvod i skutečnost, že v době feudální rozdrobenosti jednotlivá panství i jednotlivé statky tvořily uzavřené celky po stránce správní i hospodářské, si vynutily další podmínku při výběru osob, jimž se mohlo odkazovat. Dědici museli být na panství usedlí jinak vrchnost nedovolila, aby převzali odkázaný statek nebo jiný majetek.⁷² Nebyl-li dědic na panství usedlý a chtěl se usadit na gruntu, který mu dědictvím připadl, musel nejdříve požádat svoji dosavadní vrchnost o propuštění z poddanského svazku a o dovolení usadit se na panství, kde ležel zděděný statek⁷³ nebo alespoň na jiných statcích nového pána. Vrchnosti totiž velmi nerady viděly mezi svými poddanými "cizopanské" osoby a bránily se jim vším možným způsobem.⁷⁴

* * *

Vedle těchto všeobecně platných zásad se objevuje právě u poddanských měst a městeček veliká pestrost v řešení otázky, komu připadne pozůstalost, když není žádných příbuzných. Byly tu - zhruba řečeno - dvě možnosti: buď připadl pozůstalý majetek vrchnosti nebo městské obci.

Pokud šlo o pána města nebo městečka, lze z dochovaných pramenů poznat, že ze starší doby je těchto případů zachováno méně a že jejich počet stoupá až do samého konce 15. stol. Po Kralovicích plaského kláštera, kde si vrchnost toto právo vyhradila již 2. února 1400,⁷⁵ a po městech a městečkách pražského arcibiskupa, která byla obdařena privilegií 2. října 1406,⁷⁶ následují až Všeruby pánů z Gutštejna z 18. ledna 1460,⁷⁷ Horažďovice Racka z Kočova ze 27. září 1463⁷⁸ a Přibyslav Jíříkova syna Viktorina z Kunštátu ze 16. prosince 1465.⁷⁹ Potom nastává přestávka několik desetiletí trvajících, až teprve v devadesátých letech 15. století se objevují zase houfněji případy, kdy odumřelé statky spadají na vrchnost. Stačí jmenovat Netolice,⁸⁰ Horažďovice,⁸¹ Rabí,

⁷¹ Např. CIM IV-1, č.249.

⁷² Tamže, č.76, 163, 213, 285 ajv.

⁷³ Tamže, č.248.

⁷⁴ Např. CIM II., č.720, CIM IV-3, č.862.

⁷⁵ CIM IV-1, č.173.

⁷⁶ CIM II., č.804-806, CIM IV-1, č.186a-193.

⁷⁷ CIM IV-2, č.345.

⁷⁸ Tamže, č.372.

⁷⁹ Tamže, č.395.

⁸⁰ Tamže, č.588.

⁸¹ Tamže, č.612.

které právě tehdy zakládali páni z Ryzmberka,⁸² Poběžovice,⁸³ Horní Dvořiště,⁸⁴ jakož i Dolní Vltavici.⁸⁵ S výjimkou Rabí, které měly stejnou vrchnost s Horažďovicemi, a Poběžovic, které držel odbojný Dobrohost z Ronšperka, jde vesměs o majetek buď královský nebo rožmberský. Scházejí se tu opět oba hlavní političtí a hospodářští soupeři v zemi, v čemž snad lze nalézt i částečné vysvětlení. Místa, která obdržela sice právo volného odkazu, ale posledním možným dědicem zůstává vrchnost, nejsou nikterak veliká, naopak spíše menší, kdežto největší a nejdůležitější města na panstvích touto pro měšťany celkem nepříjemnou výhradou postižena nebyla. Mám na mysli v první řadě Rakovník, který byl tehdy ještě pod správou purkrabího hradu Křivoklátu,⁸⁶ a potom Český Krumlov, který vybuďovali páni z Růže jako hlavní a sídelní město své rozsáhlé jihočeské domény. Král i Rožmberkové umožňovali sice svým městům a městečkům hmotný rozvoj co největší, u menších míst však nešli až do nejzazších možností, nečiníce patrně přílišného rozdílu mezi obyvateli těchto městeček a svým venkovským obyvatelstvem.

Bez vlivu nezůstal ani nový názor vrchnosti na dominium a užitek z něho, který měl být co největší. Proto se někde vrchnost dělí s měšťany o pozůstalý majetek, k němuž se nepřihlásil žádný dědic, jako např. několikrát již zmínění Jiříkovi synové Viktorin, Jindřich, Hynek a Boček, minsterberští vévodové, listinou z 23. července 1465 pro Jičín⁸⁷ nebo Mikuláš Trčka z Lípy 14. února 1502 pro Načeradec.⁸⁸ V obou případech je však neobyčejně zajímavé srovnání s předchozími výsadami, vydanými týmž měšťanům na stejné právo. V jičínském privilegii ze 17. července 1416 se stanoví, že kdyby někdo z měšťanů zemřel bez dětí, "aby to všecko zboží na nejbližšího a najpříbuznějšího přítele spadlo, bydlitele toho města Jitčína i těch vsí svrchupsaných",⁸⁹ kdežto od r. 1465 platilo, že když se nepřihlásí dědic, polovina pozůstalosti připadne vrchnosti a polovina jde na obecné dobré města Jičína. A podobně je tomu i v druhém případě. Dne 12. září 1442 udělil Mikuláš Trčka z Lípy a na Lipnici obyvatelům Načeradce rozmanité milosti, mezi nimi i to, že kdyby měšťan zemřel bez kšaftu, "tehdy aby statku konšelé byli mocní a s tím statkem aby učinili podle naší rady".⁹⁰ Ale podle

⁸² Tamže, č. 636.

⁸³ CIM IV-3, č. 678.

⁸⁴ Tamže, č. 699.

⁸⁵ Tamže, č. 707.

⁸⁶ CIM II, str. XIII.

⁸⁷ CIM IV-2, č. 392.

⁸⁸ CIM IV-3, č. 659.

⁸⁹ CIM IV-1, č. 210, str. 317.

⁹⁰ Tamže, č. 283, str. 401.

zmíněné již listiny ze 14. února 1502, kterou se prý potvrzují dřívější výsady, rozhodují o statku měšťana, který zemřel bez poslední vůle, nikoliv konšelé, nýbrž statek případně vrchnosti. Postup vývoje od jistého uvolnění k někdy i tvrdému budování velkých a územně jednotných panství se i zde zřetelně projevil.

Daleko více je privilegií, jimiž se vrchnost i v nejzazším případě, není-li již žádných příbuzných, vzdává odúmrtního práva ve prospěch svého města nebo městečka. Je to zcela přirozené, neboť to bylo především město jako celek, jemuž vrchnost vydáním privilegia prokazovala svoji milost.⁹¹ Pán města určuje zpravidla, že v případě, kdy není žádných dědiců, mohou konšelé pozůstalý majetek obrátit na obecné dobré.⁹² "k vobci na opravu města"⁹³ nebo na opevnění.⁹⁴ Někdy se o takovou odúmrť dělila obec s kostelem⁹⁵ nebo vše dostal kostel, jako ve Vilémově u Kadaně podle privilegia Jana Mladého z Křísova z 30. ledna 1437.⁹⁶ V Humpolci a podobně i v Polné se dělil odumřelý statek, k němuž se nikdo nepřihlásil, dokonce mezi tři zájemce; páni města rozhodli totiž, že po třetině obdrží kostel, špitál a obec.⁹⁷ Lhůta, do které se museli pozůstalí přihlásit o dědictví, aby majetek nepropadl a nepřípadl obci, se pohybovala od čtvrt roku⁹⁸ přes pololetí⁹⁹ až do celého roku.¹⁰⁰

* * *

Nejen zajímavé, ale i složité je zodpovědět otázku, zdali žena požívala stejného práva jako muž, a to jak v odkazování, tak i v možnosti dědit. Je všeobecně známo, že s počátku neměla žena právo nabývat dědictví.¹⁰¹ Zbytky tohoto stavu lze postihnout ještě v některých z nejstarších privilegií českých měst. Výslovné ustanovení, že dcera dědí stejně jako hoch, se vyskytuje v západních Čechách. Jde o Bouchov,¹⁰² Bor u Tachova,¹⁰³ Teplou¹⁰⁴ a Bečov,¹⁰⁵ tedy místa, o nichž

⁹¹ CIM I, str.196, CIM III, č.608, 658.

⁹² CIM IV-1, č.249, CIM IV-2, č.595, 606.

⁹³ CIM IV-3, č.805.

⁹⁴ CIM II, č.491.

⁹⁵ CIM IV-1, č.237, CIM III, č.577, CIM IV-3, č.824.

⁹⁶ CIM IV-1, č.259.

⁹⁷ CIM IV-2, č.471, 501.

⁹⁸ CIM IV-1, č.210.

⁹⁹ CIM IV-3, č.671.

¹⁰⁰ CIM IV-2, č.441, IV-3, č.875.

¹⁰¹ S a t u r n í k , str.195. - P r o c h á z k a , str.492.

¹⁰² CIM IV-1, č.65.

¹⁰³ Tamže, č.100.

¹⁰⁴ Tamže, č.129.

¹⁰⁵ Tamže, č.168.

víme buď přímo, že se řídila právem města Chebu, jako Bochov,¹⁰⁶ nebo o nichž to lze předpokládat vzhledem k jejich poloze. Vždyť teprve 17. října 1357 zrušil císař Karel IV. ustanovení, že na chebském předměstí manželky a dcery nemají dědického práva k pozůstalosti manžela nebo otce. A tak teprve tehdy se i ženám dostalo stejného dědického práva s muži i možnosti volně nakládat se zděděným majetkem.¹⁰⁷

Další výsady, které mluví podobně, tj. výslovně přiznávají stejné právo hochu i děvčeti, byly vydány r. 1409 Jesenici,¹⁰⁸ Radnici r. 1418,¹⁰⁹ Kryrám r. 1442¹¹⁰ a Mašřovu r. 1444.¹¹¹ R. 1448 se k nim připojuje Kynžvart,¹¹² potom Slavkov¹¹³ a Svatý Kříž,¹¹⁴ stále jen městečka a města v západní části země. Protože na ostatním území není zmínky o rovnosti hochu s děvčetem v dědickém právu, lze snad uzavřít, že se o této výsadě mluvilo jen tehdy a tam, kde do té doby neplatila nebo kde šlo o skutečnost dosud neobvyklou.¹¹⁵

* * *

Nyní k otázce posloupnosti, tj. kdo dědil na prvním místě a mezi koho se dědictví rozdělovalo. Nejdříve je nutné znovu si uvědomit, že dědické právo ženy s počátku neexistovalo a že jen zvolna docházelo k jakémusi vyrovnání. To se projevuje např. ještě na počátku 16. stol., kdy v případě, že není kšaftu a přímých dědiců, dědí příbuzní "po straně meče"¹¹⁶ a z obvodu saského práva se dokonce zachoval doklad, že poručníkem nezletilých dětí může být jen příbuzný po meči.¹¹⁷

Pokud jde o právo dětí, nebylo nikdy pochyb, že ony jsou nejvlastnější pokrevní a přímí dědici. Proto např. v privilegii pro Úštek z doby kolem r. 1450,¹¹⁸ které budí oprávněný dojem, že se vydavatel při jeho zhotovení řídil staršími právními zvyklostmi, se mluví jen o dě-

¹⁰⁶ Tamže, č. 108.

¹⁰⁷ CIM III, č. 365.

¹⁰⁸ CIM IV-1, č. 201.

¹⁰⁹ Tamže, č. 220.

¹¹⁰ Tamže, č. 281.

¹¹¹ Tamže, č. 289.

¹¹² Tamže, č. 294.

¹¹³ CIM IV-2, č. 557.

¹¹⁴ CIM IV-3, č. 903.

¹¹⁵ O západočeském systému preferování mužských potomků též P r o c h á z k a , str. 489-492.

¹¹⁶ CIM IV-3, č. 652, 884.

¹¹⁷ W. W e i z s ä c k e r , str. 32.

¹¹⁸ CIM IV-1, č. 298.

tech, jakým způsobem budou dědit a nikoliv o pozůstalé manželce: "A také umře-li který muž a poostaví po sobě děti, a ta žena ot týchž dětí a odtud smluvila se neb přátelsky zjednala, jako tu právo jest, tehdy to sbožie zbytečné ot jednoho dietěte otumře na druhé. A jestli by ty všecky děti zemřely, tehdy opět těch dětí na najbližšie přátely to sbožie připadúti má".

Podle saského práva, jímž se Úštěk řídil, nesplýval movitý majetek ženy úplně s ostatním jměním rodiny, jak dokazuje instituce "ženského nábytku" neboli "grodu". Proto vdova může volně nakládat jen se svým jitčným darem a s věcmi osobní potřeby.¹¹⁹ A proto také magdeburská městská rada rozhodla na dotaz litoměřického městského soudu, že jestliže muž učiní odkaz manželce a dětem a děti zemřou dříve nežli on, jejich podíly připadnou zpět otci.¹²⁰ Také na vše, co muž sám získá a manželce výslovně neodevzdá za svého života nebo ji neučiní spoluvlastnicí, nemá ona žádné dědické právo;¹²¹ magdeburští kmeté zcela jasně našli, že žena může dědit po muži jen to, co společně získali a jestliže jí ten majetek byl řádně odevzdán před soudem.¹²² Ještě r. 1502 se činí rozdíl mezi osobní částí dědictví po muži a po ženě, není-li dědiců; v tomto případě "ženský nábytek" připadá kostelu, kdežto zbroj a jiné věci po muži dostává obec.¹²³

Ale již záhy, a to nejpozději od konce 14. století, se uplatňuje v poddanských městech a městečkách jiný názor na vdovu a její dědické právo. R. 1396 zahajuje Chomutov řadu privilegií na tzv. třetinový systém vdovského podílu; zemře-li měšťan bez poslední vůle a zanechá po sobě vdovu s dětmi, rozdělí se pozůstalost tak, že vdova obdrží 1/3 a zbývající děti 2/3,¹²⁴ i když by bylo jen jedno děcko nebo naopak zase více nežli dvě.¹²⁵

Dědické právo ženy se od té doby stále zlepšuje. Již v privilegiu z 31. prosince 1409 pro Jesenici se vdově určují stejná práva jako synovi¹²⁶ a podle výsady pro Kryry z r. 1442 vdova "ke všemu sboží jeho movitému i nemovitému téhož práva, kteréhož jedno dietě, užívá";¹²⁷ odkaz na třetinový systém se čte v následující větě, že totiž v případě,

¹¹⁹ Weizsäcker, str.277-278. - Procházka, str.488.

¹²⁰ Weizsäcker, str.237-238.

¹²¹ Tamže, str.356-357.

¹²² Tamže, str.30-31.

¹²³ CIM IV-3, č.658.

¹²⁴ CIM IV-1, č.158.

¹²⁵ Tamže, č.289. - O vdovské třetině Procházka, str.483-488.

¹²⁶ CIM IV-1, č.201.

¹²⁷ Tamže, č.281.

kdyby nebylo dětí, dědí vdova jen 1/3 a ostatní příbuzní 2/3, a to prý podle vzoru města Žatce.

Třetinový systém v dělení pozůstalosti se udržel až do 16.století, často navíc s příslušným dalším zlepšením ve prospěch vdovy. R. 1512 obdrželi Českodubští výsadu, že není-li poslední vůle, dědí manželka 1/3 a ostatní dědici 2/3, není-li však dědiců, připadne vdově celá pozůstalost.¹²⁸ A podobně zní i privilegium pro Mimoň z 22. května 1516.¹²⁹ Vedle toho se však udržuje také zásada, že pozůstalé ženě patří stejný díl jako každému z dětí. Ta se objevuje na celém území Čech, ať šlo o Dobřany již r. 1378,¹³⁰ Slavkov z r. 1489¹³¹ nebo Litoměřice,¹³² hlavu magdeburské právní oblasti v Čechách. Závěrem si připomeňme na tomto místě ustanovení ze 14. srpna 1497 pro Verneřice u Děčína.¹³³ Vrchnost dává svým měšťanům právo, že statky může dědit po muži žena, po ženě děti, při čemž dědictví přechází s jednoho děcka na druhé, a když jich není, nejsou vyloučeni z dědictví ani nejbližší příbuzní s obou stran, mužovy i ženiny. Rozdílnost mezi mužem a ženou v oblasti dědického práva tudíž zvolna, ale jistě mizela.

Než přes to přese všechno jisté rozdíly hned nezmizely. Jestliže např. pro Českou Kamenici na severu Čech platilo, že zemře-li muž a žena se oddělí, dědí všechno děti podobně jako tomu bylo v Ústěku,¹³⁴ v Dobřanech v oblasti jihoněmeckého práva vdova, která se znovu provdala, obdržela stejný díl jako každé dítě.¹³⁵ Jak silné bylo ještě v 15. století vědomí pokrevní sounáležitosti, dokazuje výrok magdeburské městské rady, poslaný někdy r. 1456 městské radě v Litoměřicích: Odkáže-li manžel manželce a dětem majetek, dědí stejným dílem vdova i děti, a mezi nimi dokonce i ty dcery, které byly již odděleny.¹³⁶ Naproti tomu táž rada města Magdeburka rozhoduje o několik let později zásadně, že vdova a syn dědí sice stejným dílem, zemře-li však syn, matka může po dohodě s nejbližším dědicem volně rozhodnout i o jeho dílu, na který nemají žádného nároku ani nejbližší pokrevní příbuzní zemřelého.¹³⁷ Jistá nejednotnost v samých rozhodnutích magdeburských šefů, kterou lze ostatně pozorovat i v díktech městské rady Starého Města pražského i Brna, ukazuje, jak právní zásady obou oblastí, magdeburské i no-

¹²⁸ CIM IV-3, č.807.

¹²⁹ Tamže, č.866.

¹³⁰ CIM IV-1, č.115.

¹³¹ CIM IV-2, č.557.

¹³² W e i z s ä c k e r , str.285-286, 378-379.

¹³³ CIM IV-2, č.610.

¹³⁴ CIM IV-1, č.125.

¹³⁵ Tamže, č.115.

¹³⁶ W e i z s ä c k e r , str.285-286.

¹³⁷ Tamže, str.378-379.

rimberské, příp. chebské, na sebe navzájem působily a ovlivňovaly se. Zdánlivý zmatek a protichůdnost ve vynášených ustanoveních byly nepochybně předpokladem sjednocovacího procesu v městském právu u nás, který vyústil v Koldínově zákoníku a v nařízení z r. 1610 o jeho vyhradní platnosti po celých Čechách.¹³⁸ Ten zavedl výlučně systém rovných dílů českého původu a odstranil tím vdovskou třetinu.¹³⁹

Z celého dědického práva ženy, jak je patrné z městských privilegií, je bezesporu nejzajímavější a nejdůležitější otázka tzv. třetinového dílu.¹⁴⁰ Někteří němečtí badatelé se dokonce domnívají, že je to patrně instituce českého původu,¹⁴¹ naproti tomu Jan Kapras v důkladném rozboru majetkového práva manželského upozornil na významnou skutečnost, že věnná třetina není českého ani slovanského původu, nýbrž že je doložena i ve vídeňském právu.¹⁴² Na našem území je jasně vyjádřena jak v brněnských městských právech,¹⁴³ tak i v právu Starého Města pražského.¹⁴⁴ Snad ji lze uvést do volného vztahu k tzv. obvěnění, kterým manžel zajišťoval manželce určitou peněžitou částku, kdyby zemřel dříve nežli ona, tedy proto, aby žena byla hmotně zajištěna pro případ vdovství. Výše této částky se určovala podle výše nevěstina věna, a to vždy dvaapůlkrát více, čemuž se podle staré zvyklosti říkalo "třetinou výš", ačkoliv smyslu tohoto úsloví se již nerozumělo.¹⁴⁵ V oblasti městského práva jak movitý tak i nemovitý majetek manželův velmi často nedosahoval ani výše manželčina věna, a tak muž nemohl své ženě pojistit vdovský podíl 2 půlkrát větší nežli věno, které přinesla, nehledíc k tomu, že musel zajistit i děti. Proto byla snad ze zemského práva českého přijata pouze myšlenka, ovšem nesprávně pochopená, kdežto obsah byl jiný, odpovídal však sociálně hospodářským poměrům obyvatelstva českých měst.

Obliba třetinového systému a rozdělení se projevuje ostatně i v odúmrtní oblasti. Měla jej zajisté na mysli náchodská vrchnost, když r. 1392 se sice vzdává odúmrtního práva, ale měšťané i poddaní blízkých vesnic mohou volně odkázat jen dvě třetiny majetku¹⁴⁶ a teprve r.

¹³⁸ V a n ě ě k , str.177-178.

¹³⁹ P r o c h á z k a , str.494.

¹⁴⁰ Tamže, str.487.

¹⁴¹ R. S c h r ö d e r - E. F. K ü n s b e r g , str.743, 812.

¹⁴² J. K a p r a s , Manželské právo majetkové dle českého práva zemského (Věstník Král.čes.spol.nauk, tř.fil.-hist.-jazyk. Praha 1908), str.78 ad.

¹⁴³ E. F. R ö s s l e r , Die Stadtrechte von Brünn aus dem XIII. und XIV.Jahrhundert (Prag 1852), str.287.

¹⁴⁴ T ý ě , Das altprager Stadtrecht aus dem XIV.Jahrhunderte (Prag 1845),str. LXV., 63-64.

¹⁴⁵ K a p r a s , str.31 ad. - P r o c h á z k a , str.487-488. - V a n ě ě k , str. 110.

¹⁴⁶ CIM IV-1, č.142.

1459 dosáhli Náchodští a obyvatelé jeho okolí zcela volného dispozičního práva i nad tou třetinou.¹⁴⁷ V Jesenici platilo zase podle privilegia z 31. prosince 1409, že není-li dědice, případnou 2/3 pozůstalosti vrchnosti a se zbylou třetinou mohou měšťané naložit podle své vůle.¹⁴⁸ A konečně v Polné a podobně i v Humpolci se majetek měšťana, který zemřel bez dědiců, rozdělil po zaplacení všech dluhů na tři stejné díly: jeden obdržel kostel, druhý místní chudí a třetí připadl městu.¹⁴⁹

A jako právo hlavního a vedoucího města v zemi, Starého Města pražského, přijímalo rozmanitá ustanovení a zvyklosti ze zemského práva, tak se stalo zase samo vzorem ostatním městům a městečkům v zemi. Proto téměř všechny zvláštnosti, jimiž se vyznačovalo dědické právo jednotlivých poddanských městských obcí, lze nalézt již v právech a právních usneseních staroměstských. Tak např. podle rozhodnutí rychtáře a konšelů na Starém Městě z 15. srpna 1342 připadá zcela v duchu kanonického práva majetek zemřelých dětí nejbližším příbuzným otce a nikoliv matky.¹⁵⁰ Zemřeli někdo bez manželky a bez dětí a nemá vůbec žádného dědice, rozdělí se pozůstalý majetek na tři díly: jeden obdrží kostel na spásu jeho duše, z druhého se podpoří nuzní a potřební a třetí případně k obci,¹⁵¹ tedy podobně jako r. 1479 rozhodl polenský pán a r. 1483 humpolská vrchnost.¹⁵²

* * *

Pokud jde o vlastní formální předpisy při vyhotovení poslední vůle, zachovalo se dosti zpráv, podle nichž lze zjistit, kde a jak se musela uzavřít poslední vůle, aby měla plnou platnost a průkaznost. Tím, že vrchnost udělila měšťanům právo volného odkazu, rozhodla vlastně již o místě, kde se toto právo mohlo prakticky uplatňovat: byly to městské úřady.

S počátku se jednání o poslední vůli a její právoplatné uzavření dalo před rychtářem, jako např. v Bochově od r. 1349,¹⁵³ později před rychtářem a šefy, jako v Kaplici,¹⁵⁴ a konečně před rychtářem, purk-

¹⁴⁷ CIM IV-2, č. 338.

¹⁴⁸ CIM IV-1, č. 201.

¹⁴⁹ CIM IV-2, č. 471, 501.

¹⁵⁰ R ö s s l e r , Das Altprager Stadtrecht, str. 60.

¹⁵¹ Tamže, str. 132.

¹⁵² CIM IV-2, č. 471, 501.

¹⁵³ CIM IV-1, č. 65.

¹⁵⁴ Tamže, č. 134.

mistrem, čtyřmi konšely a rektorem školy neboli městským písařem, jak to v duchu postupujícího vývoje městské samosprávy přesně naznačili 31. prosince 1409 pro své městečko Jesenici její páni.¹⁵⁵

Podobně ustanovuje král Vladislav II. pro Nové Strašecí v privilegiu ze 24. srpna 1503; kšafy se uzavírají podle dosavadního zvyku před purkmistrem, dvěma přísežnými konšely, rychtářem a (městským) písařem.¹⁵⁶ Byla to vskutku starobylá zvyklost, kterou zde pán města zvláštní výsadou utvrzoval, neboť již dávno předtím k právoplatnému uzavření poslední vůle stačila přítomnost dvou¹⁵⁷ nebo tří konšelů v doprovodu purkmistra.¹⁵⁸

Nepřihlásil-li se dědic včas nebo po dobu, nežli se skončilo pozůstalostní řízení, spravovali dědictví konšelé,¹⁵⁹ později konšelé s obecními staršími.¹⁶⁰ Tato moc vyplývala přímo z podstaty městského práva, jak to uvádí např. privilegium z 10. srpna 1386 pro Solnici "secundum morem et consuetudinem iuris Grecensis"¹⁶¹ i výsada ze 24. července 1404 pro Kostelec nad Labem "iuxta formam iuris et dispositionem iuratorum".¹⁶² Městské radě příslušela ostatně péče o vdovy a sirotky i dozor nad řádnou výchovou osiřelých dětí.¹⁶³

Když se do roka a do dne nebo do jiné přesně stanovené lhůty nikdo nepřihlásil, mohli radní páni s majetkem naložit podle své vůle; zpravidla jej obrátili k obecnému dobrému nebo k záduší,¹⁶⁴ někdy i na obecné chudé.¹⁶⁵

Kdyby naproti tomu mělo dojít mezi příbuznými nebo vůbec mezi dědici ke sporu, rozhodovali o něm konšelé toho místa do kterého zemělý patřil.¹⁶⁶ Kdyby strany nebyly spokojeny, mohly se odvolat k vrchnosti a třetí instancí býval zpravidla soud toho města, kam šlo odvolání.¹⁶⁷

¹⁵⁵ Tamže, č. 201.

¹⁵⁶ CIM IV-3, č. 687.

¹⁵⁷ CIM IV-2, č. 395.

¹⁵⁸ CIM IV-3, č. 807.

¹⁵⁹ CIM IV-1, č. 237, 293.

¹⁶⁰ CIM IV-3, č. 651.

¹⁶¹ CIM IV-1, č. 131.

¹⁶² Tamže, č. 182.

¹⁶³ CIM IV-2, č. 441, 530.

¹⁶⁴ CIM IV-1, č. 134, 204, 221, 249, 293.

¹⁶⁵ CIM IV-3, č. 651.

¹⁶⁶ CIM IV-1, č. 162, 164.

¹⁶⁷ CIM IV-2, č. 566, 567, CIM IV-3, č. 735, 759, 823.

DIE EINSCHRÄNKUNG DES FALLGUTS UND DAS WITWENDRITTEL IM ALTEN BÖHMISCHEN STADTRECHT

Antonin Haas

(Zusammenfassung)

Die Zunahme und die Stabilisation der Grundherrschaft zur Zeit des frühen Feudalismus bewirkte es, dass das Fallgut der Untertanen allmählich den Feudalen zuerkannt zu werden begann. Die Untertanen verloren dadurch die rechtliche Sicherheit, dass ihr Gut nicht der Obrigkeit anheimfällt; deswegen bewirtschafteten sie ihre Güter nicht so gut, wie sie es tun konnten. Der Herrschaft blieb nichts anderes übrig als auf dieses Recht in ihrem eigenen Interesse zu verzichten. Als Muster diente da das Landrecht, das sich in dieser Hinsicht auf das grosse Inaugurationsdiplom König Johanns vom Jahre 1311 stützte.

Zugleich mit dem Abschaffen des Fallguts erschien das Recht der freien erblichen Belassung. Diese konnte sich erst nach Auftreten des Privateigentums entwickeln, als die Sippenbindungen verschwunden sind und die Familienbände sich aufzulockern begonnen haben. Gerade im Stadtrecht konnte sich diese Institution vollkommen entfalten, da das Stadtleben meistens weder an den Boden, noch an alte Stammes- und Familienbündnisse gebunden war, sondern durch mehr Beweglichkeit, Wendigkeit und Anpassungsvermögen geprägt war. Da unsere Städte und Städtchen meistens einen unteilbaren Bestandteil von einzelnen Dominien bildeten, bewirkte die feudale Zersplitterung eine grosse Verschiedenartigkeit und Mannigfaltigkeit in der Art und Weise, wie das Recht der freien erblichen Belassung zuerkannt wurde.

Am häufigsten wird dieses Recht sämtlichen Einwohnern, die von den Städten in Mitleidenschaft gezogen wurden, zuerkannt; seit dem 15. Jahrhundert wird es auf die Vorstadt, manchmal auch auf den Bannkreis ausgedehnt, evtl. auf das ganze Dominium. Zu allererst erscheint es in den Städten, die auf dem dem Landesherrn gehörenden Boden entstanden sind, dann in den königlichen Städten und schliesslich auch in den untertänigen Städten. Die Ausdehnung der Erbfolge auf alle Verwandten, in der Regel bis zum vierten Grad, wurde ebenfalls aus dem Landrecht übernommen; auf diese Weise drang in das Stadtrecht das vereinigte lineo-graduale System ein, das für die böhmischen Verhältnisse bezeichnend war. Fälle, wo sich die Erbfolge noch auf weitere Grade erstreck-

te, sind nur selten zu verzeichnen; sie deuten auf fremde Muster hin und kommen seit Ende des 15. Jahrhunderts nicht mehr vor.

Anfangs wurden von der Erbgerechtigkeit geistliche Personen ausgeschlossen entsprechend dem allgemein gültigen Gesetz, der toten Hand zu vermachen; seit Ende des 15. Jahrhunderts ist diese Einschränkung vollkommen verschwunden.

Falls es keinen Erben mehr gab, fiel das hinterlassene Gut der Gemeinde oder der Obrigkeit anheim. Der andere Fall wurde mit der Zeit häufiger dank dem Einfluss der sich neu durchsetzenden Auffassung des ökonomischen Ertrags des Dominiums.

Über den Anspruch der Kinder auf die Erbschaft gab es nie Zweifel; demgegenüber existierte die Erbgerechtigkeit der Ehefrau anfänglich gar nicht; zum Ausgleich mit den männlichen Nachkommen kam es in dieser Hinsicht nur zögernd.

Die Ehefrau oder die Witwe konnte nur über ihre persönlichen Bedarfsartikel frei verfügen, manchmal auch über die Habseligkeiten, die sie in den Gemeinshaushalt mitgebracht hat. Seit Ende des 14. Jahrhunderts erscheint jedoch in unseren Städten und Städtchen das sog. Drittelsystem des Witwenerbteils; falls der Ehemann ohne Testament gestorben ist und Witwe mit Kindern hinterlassen hat, erbte die Witwe ein Drittel und die Kinder zwei Drittel. Der Ursprung des Witwendrittels ist bisher nicht geklärt worden; vielleicht dürfte es in etwaige Beziehung zum Gegenvermächtnis gebracht werden.

Die Erbgerechtigkeit der Ehefrau wurde seitdem immerfort verbessert; die Witwe erbte entweder zu gleichem Teil wie jedes Kind oder sogar die ganze Hälfte des hinterlassenen Vermögens. In Böhmen bestanden also verschiedene Arten von Erbgerechtigkeit der Ehefrau nebeneinander, wurden jedoch im Verlauf der Zeit durch den böhmischen Rechtsbrauch der frühen Erbteile zurückgedrängt. Diese Entwicklung wurde durch die Anordnung von dem Jahre 1610 über die ausschliessliche Gültigkeit Koldíns Gesetzbuches im ganzen Gebiet Böhmens abgeschlossen.

Sollte das Testament rechtskräftig werden, musste es in Anwesenheit der Stadtrepräsentanten verfasst werden, dh. des Schulzen, später auch des Bürgermeisters und der Ratsherren, evtl. anderer Amtspersonen. Bis zur Zeit, da sich der Erbe erbserklärte, wurde die Hinterlassenschaft von der Gemeinde verwaltet; hatte sich niemand binnen einem Jahr und Tag oder binnen einer anderen, genau festgelegten Frist erbserklärt, konnten die Ratsherren über den hinterlassenen Besitz frei verfügen. Erbstreitfälle zwischen den Verwandten und Erben wurden von den Schöffen der Stadt geschlichtet, in deren Kompetenz der Verstorbene gehört hatte.